Náučný banský turistický chodník Nováky

Kraj:	Trenčiansky
Okres:	Prievidza
Geomorfologická jednotka:	Hornonitrianska kotlina
Geologická jednotka:	neogénna panva
Chránené územie:	žiadne
Prístup:	bus / vlak Nováky
Východisko:	Nováky, okraj parku na začiatku odbočky Rastislavovej ul. z Námestia SNP
Trasa:	Nováky, Rastislavova ul. – Dubina (412 m n. m.) – Lehota pod Vtáčnikom, Veľká Lehota – Baňa mládeže – Nováky, ul. Gašpara Košťála
Dĺžka, prevýšenie:	14,1 km, prevýšenie 230 m
Čas prechodu:	4,5 h
Počet zastávok:	15
Náročnosť:	mierne náročná trasa

Zameranie chodníka: prírodovedné, geologické, banícke, historické

Typ chodníka: samoobslužný, okružný, jednosmerný, peší, celoročný

Nadväznosť na turistickú značku: nie je

Rok otvorenia: 2011

Textový sprievodca: nie je

Kontakt: Spolok priateľov Bane Nováky, MsDK, ul. M. R. Štefánika 9, 972 71 Nováky

Aktuálny stav: Chodník je v dobrom stave, v teréne je dobre vyznačený.

Poznámky: (1) Chodník je súčasťou Slovenskej banskej cesty. (2) Náučný chodník vedie popri tzv. úklonnej banskej chodbe, ktorou uhlie na začiatku ťažby vyvážali, ďalej okolo troch vetracích jám a bývalých samostatných baní Mier a Lehota, ktorých povrchové objekty dnes slúžia ako strojárenský závod, respektíve na drevársku výrobu. (3) Odporúčame spojiť s návštevou Hornonitrianskeho banského skanzenu Baňa Cigeľ (na severovýchodnom okraji Sebedražia). Dôležité: Vstup len pre osoby nad 6 rokov. Skanzen je otvorený denne, avšak každú návštevu je nevyhnutné minimálne 24 h vopred rezervovať na tel. 0905 522 704 príp. 0905 386 851.

Upozornenie: Vzhľadom na to, že sú niektoré miesta v území náučného chodníka poddolované, nie je vhodné z hľadiska bezpečnosti pohybovať sa mimo jeho vyznačenej trasy.

Využiteľnosť pre školy

Náučný chodník je vhodný pre terénne vyučovanie, geovednú vychádzku alebo ako exkurzná lokalita s dôrazom na geologické zaujímavosti regiónu, ťažbu uhlia a jej environmentálne následky.

Pozri upozornenie vyššie.

Čo sa oplatí vidieť na trase náučného chodníka a v okolí

Nováky. Priemyselné mesto juhozápadne od Prievidze v južnej časti Hornonitrianskej kotliny na rieke Nitra. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1113. Obec patrila postupne panstvám Prievidza, Bojnice, Sivý Kameň. Rozvoj mestečka i regiónu sa urýchlil po jeho pripojení na železničnú trať od Nových Zámkov v roku 1898 a predovšetkým po roku 1940, kedy začala výstavba uhoľných baní, vznikli chemické závody, v roku 1953 začala prevádzka tepelnej elektrárne, neskôr výroba stavebnín a strojov. V rokoch 1952 – 1970 tu bolo banícke učilište. Po roku 1973 v dôsledku postupného útlmu ťažby uhlia počet obyvateľov klesol. Ku kultúrnym pamiatkam mesta patria o. i. kostol sv. Mikuláša zo 14. storočia, klasicistická kúria z prvej štvrtiny 16. storočia a budova renesančného kláštora kanonisiek Notre Dame zo 17. storočia. V rokoch 1941 – 1944 bol vo vojenských objektoch, vybudovaných na území obcí Koš, Laskár a Nováky (1936) ako muničné sklady, židovský koncentračný a neskôr pracovný tábor, najväčší na Slovensku, z ktorého boli prví ľudia odoslaní do tzv. transportu smrti 30. marca 1942 (spolu okolo 6 000). V roku 1945 bol z tohto tábora zriadený tábor nútených prác pre vyše päťtisíc režimu nepohodlných osôb s cieľom využiť ich pri riešení akútneho nedostatku pracovných síl a prevýchovu prácou (zanikol v septembri 1951). V dôsledku poddolovania po ťažbe uhlia zaniknutú lokalitu pripomína v poli pri lokálnej komunikácii s cyklotrasou na polceste medzi Novákmi a Košom pomníček. V roku 2007 došlo vo Vojenskom opravárenskom podniku Nováky k sérii výbuchov s tragickými následkami.

Handlovsko-novácka uhoľná panva. Územie v strednej a východnej časti Hornonitrianskej kotliny medzi Handlovou, Novákmi a Prievidzou s najväčším výskytom uhlia na Slovensku. Počas neogénu po poklese vnútrohorskej zníženiny tu uhoľné sloje vznikli fosilizáciou fytomasy uloženej pod rôzne mocnými nánosmi sedimentárnych hornín (ílov, tufitov). Peľovými analýzami sa zistilo, že jej

najrozšírenejšími rastlinnými prvkami sú dreviny z čeľade *Taxodiaceae* (tisovec) a *Cupressaceae* (cypruštek s vysokým obsahom živice), *Typha latissima* (pálka širokolistá), *Acer* sp. (javor), *Fagus* (buk), *Quercus* sp. (dub), *Ginkgo adiantoides* (ginko dvojlaločné), *Alnus* (jelša). Panva je rozdelená niekoľko km širokým pruhom hornín bez uhoľných slojov na **dve uhoľné ložiská – handlovské** (s dobývacími priestormi Baňa Handlová a Baňa Cigeľ) **a novácke** (Baňa Mier, Baňa Lehota, Baňa Mládeže a Lom Lehota, dnes len Baňa Nováky). V handlovskom sú dva bilančné sloje (miestami jeden spojený) s hrúbkou 3 – 5,5 m, vertikálne od seba asi 30 m vzdialené. V nováckom ložisku je hlavný sloj s hrúbkou 6 – 10 m (miestami až 26 m). Novácke uhlie je menej preuhoľnené (**lignit**) ako handlovské (**hnedé uhlie**). Prvé poznatky o výskyte uhlia v oblasti Novák sú z roku 1900, kedy sa náhodne objavili jeho výchozy na ceste medzi Novákmi a Zemianskymi Kostoľanmi. Prvá písomná zmienka o výskyte uhlia v Handlovej pochádza z 1784. O **ťažbu nováckeho uhlia** prejavila záujem Šalgotariánska kamenouhoľná spoločnosť a v roku 1906 aj realizovala prieskum. K systematickým vrtnoprieskumným prácam došlo pri Novákoch až začiatkom roku 1938 (na lokalite Pustý vrch), kutacie práva tu získali Handlovské uhoľné bane v marci 1940, prvý vozík vyťažili 14. júna 1940. Po druhej svetovej vojne sa ťažba v Novákoch osamostatnila a v roku 1950 vznikli Novácke uhoľné bane. V 80. rokoch 20. storočia sa tu nachádzal jediný povrchový uhoľný lom na Slovensku (dnes jeho už zrekultivovaný priestor sprístupňuje náučný chodník, na jeho okraji je kaplnka a studnička). Za účelom zvýšenia kvality ovzdušia je ťažba uhlia pre výrobu energie z neho v posledných rokoch v útlme. V októbri 2021 skončila ťažba v bani v Handlovej.

Elektráreň Nováky (ENO). Tepelná elektráreň vybudovaná v rokoch 1949 – 1953 na severnom okraji Zemianskych Kostolian v tesnom susedstve nováckeho chemického kombinátu a v blízkosti novácky uhoľných baní. Prevádzkujú ju Slovenské elektrárne, a. s. Spaľovaním hnedého uhlia, vyťaženého na Slovensku, produkujú v základnom a pološpičkovom režime elektrickú energiu. Okrem toho zabezpečujú dodávky horúcej vody na vykurovanie Novák, Prievidze a Zemianskych Kostolian ako aj tepla formou pary pre priemysel. Napriek modernizačným opatreniam sa spaľovaním uhlia s vysokým obsahom síry uvoľňujú do ovzdušia nadmerné množstvá znečisťujúcich látok – prachu a oxidov síry – zodpovedných za zníženie kvality životných podmienok v okolí.

Koš. Obec medzi Prievidzou a Novákmi pozdĺž Ciglianky v Hornonitrianskej kotline. Prvá písomná zmienka je v listine z roku 1376, kde sa uvádza ako súčasť bojnického panstva. Obyvatelia boli remeselníci a roľníci. Po roku 1986 sa veľká časť obyvateľov vysťahovala v súvislosti s rozširovaním sa ťažby uhlia v rámci nováckeho ložiska, po poklesoch územia poddolovaného pri ťažbe bola časť obce aj s pôvodným historickým kostolom zbúraná. Zachované bolo jeho presbytérium – gotická svätyňa sv. Andreja, postavená pred rokom 1409 – a ako najstaršia stavebná pamiatka obce stojí v súčasnosti vedľa nového kostola a obecného úradu, kam bola presunutá v roku 2000. V západnom extraviláne obce sú prepadnuté územia postupne zavážané najmä stavebným odpadom. Pohyb v poddolovaných areáloch je nebezpečný.

Hornonitriansky banský skanzen Baňa Cigeľ. Banský skanzen na severovýchodnom okraji obce Sebedražie na rozhraní Hornonitrianskej kotliny a Vtáčnika, sprístupnený v bývalej Bani Cigeľ v roku 2003. Prehliadkovú trasu podzemnej hnedouhoľnej bane tvorí 2,3 km dlhá jazda banským vláčikom a pešia prehliadka banských priestorov v hĺbke 80 – 300 m v dĺžke 0,6 km jedným smerom. Výklad sprievodcu, bývalého baníka, s využitím statických a funkčných banských technických zariadení dopĺňa audio-vizuálna technika. Pozri aj poznámku vyššie.

Hornonitrianska kotlina. Geomorfologický celok – neveľká členitá takmer bezlesá zníženina ohraničená pohoriami. Rozkladá sa pozdĺž horného toku Nitry medzi Veľkými Uhercami a Kľačnom s výbežkami popri Nitrici k Nevidzanom a popri Handlovke až k Novej Lehote na Lutilskom potoku južne od Handlovej. Na západe susedí okrem krátkeho úseku pri Podunajskej pahorkatine so Strážovskými vrchmi, na severe so Žiarom, na východe s Kremnickými vrchmi, na juhu s Vtáčnikom

a na juhozápade s Tribečom. Jej reliéf vo výškach 200 – 750 m n. m. je hladko modelovaný, pozdĺž Nitry rovinatý, smerom k pohoriam pahorkatinový až hornatinový. Kotlina predstavuje vnútrohorskú depresiu vyplnenú prevažne neogénnymi morskými a sladkovodnými sedimentmi (íly, piesky a štrky) s bohatým výskytom hnedého uhlia a lignitu, na východe a juhovýchode paleogénnymi (ílovce, pieskovce) a neogénnymi vulkanickými horninami. Staršie sedimenty miestami prekrývajú štrkopiesky kvartérnych riečnych terás a periglaciálnych náplavových kužeľov pod svahmi Strážovských vrchov a Vtáčnika, spraš a riečne uloženiny nív (hliny, íly). Základom pre vznik uhoľných slojov bola akumulácia bohatej rastlinnej hmoty vďaka priaznivým klimatickým podmienkam v neogéne, ktorá následne zuhoľnatela počas tektonických a vulkanických procesov. Na tektonické zlomové línie sa v kotline viažu minerálne a termálne pramene (Bojnice, Bystričany-Chalmová). Ťažba hnedého uhlia a lignitu mala významný vplyv na rozvoj priemyslu aj miest (Prievidza, Handlová, Nováky). Hornonitriansky hnedouhoľný revír je/bol najvýznamnejším producentom hnedého uhlia na Slovensku, s ťažbou aktuálne v útlme s perspektívou jej ukončenia v roku 2023. Ťažbou uhlia boli vytvorené mnohé antropogénne formy georeliéfu, dokonca vplyvom podpovrchovej ťažby lignitu došlo miestami k poklesu terénu, čo viedlo k zavodneniu územia a vytvoreniu mokradí a vodných plôch, slúžiacich ako hniezdiská pre rôzne druhy vtákov. Pre špecifické geologické podmienky v kombinácii s banskou činnosťou a klimatickými podmienkami je najmä východná časť kotliny (Handlovská kotlina) charakteristická početnými aktívnymi i potenciálnymi zosuvmi. Na mieste pôvodných lužných a dubovo-hrabových lesov sú prevažne veľkoplošné polia, menej lúky, lesné porasty sa vyskytujú iba v izolovaných areáloch.

Názvy informačných panelov

1. Nováky
2. Banícke učilište
3. Úpadnica Baňa I.
4. Kaplnka
5. Vetracia jama C
6. Geológia ložiska
7. Kamenecká úpadnica
8. Uhoľný lom Lehota
9. Banícka Lehota
10. Baňa Lehota
11. Baňa Mier
12. Rekultivácie
13. Haldové hospodárstvo
14. Baňa Nováky
15. Pohostinstvo u Čižnára

POSLEDNÁ TONA
Z BANE CÍGEĽ
27. 10. 2017

Košice
NOVÁK
Zemianske Kostoľany
Údaje o trase NBTCH
Zastávka
1 - Nám. SNP

NOVÁKY
MAPY.CZ